

TÜRKİYE'NİN ATATÜRK DÖNEMİNDEKİ DIŞ POLİTİKASI - 19.11.2020

Tugay ULUÇEVİK

Blog No: 38
19.11.2020

Tugay ULUÇEVİK*

Giriş

Atatürk dönemi 19 Mayıs 1919dan 10 Kasım 1938e kadar uzanan 19 yılı kapsamaktadır.

Ona **Atatürk** soyadı TBMM tarafından 24 Kasım 1934 tarihinde verildi.

İstiklâl Savaşımızı ve ilk 11 yılında da Devletimizi Gazi Mustafa Kemâl olarak yönetmişse de, ben sunumumda, başlangıçtan itibaren Büyük Önderimizin ismini **Atatürk** olarak zikredeceğim. Çünkü, ben Onun Milletimiz için **Atatürk** olarak dünyaya geldiğine inanmaktayım.

Takdimimde, Atatürk döneminde uygulanan dış politika konusunu üç ayrı devrede işlemeyi plânladım.

- Birinci devre, **Millî Mücadele** dönemi.
- İkincisi, **Lozan Konferansı** dönemi.
- Üçüncüsü de **Türkiye Cumhuriyeti** dönemi.

Millî Mücadelemiz, sadece askerî alanda, askerî cephede belirli düşmanlara karşı cereyan etmiş değildir. Mücadelemizin amacı ve nihai hedefi hakkında o yıllarda içte ve dışta başlayan yanıltıcı, baltalayıcı propaganda karşısında milletlerarası topluma gerçeklerin anlatılması; mücadelemize siyasî ve maddî destek sağlanması ihtiyacı da ortaya çıkmıştır. Bunun için de dış siyaset ve diplomasi cephesinde de kararlı bir mücadele verilmiştir.

Millî Menfaatleri Esas Alan Millî, Akılcı, Gerçekçi ve Barışçı Millî Dış Politika

Öncelikle, Atatürkün dış politikasının başlıca niteliklerini ortaya koymak istiyorum.

Millî Mücadele yıllarındaki ve sonrasındaki Atatürkün dış politikasının en başta gelen ayırıcı niteliği (eski dilde fârik vasfı) **millî** olmasıdır.

Atatürk Büyük Nutukta Türkiye'nin, Türk milletinin takip etmesi lâzım gelen siyasi ilke hakkındaki görüşünü şu sözlerle açıklamıştır. Bazı kelimeleri güncel Türkçemizdeki karşılıklarıyla ifade edeceğim:

Bizim kendisinde açıklık ve tatbik kabiliyeti gördüğümüz siyasî öğretisi millî siyasettir * **hayalperest olmak kadar büyük hata olamaz**. Tarihin ifadesi budur; ilmin, aklın, mantığın ifadesi böyledir * [] siyaset şudur: Millî sınırimız dahilinde, her şeyden evvel kendi kuvvetimize dayanarak mevcudiyetimizi muhafaza ederek millet ve memleketin hakiki saadet ve bayındırlığına çalışmak... **Rastgele sonu gelmez emeller peşinde milleti meşgul etmemek ve zarara uğratmamak... Medeni dünyadan da medenî ve insanî muamele ve karşılıklı dostluk beklemektir.**

Atatürkün dış politikasının bir diğer ayırıcı niteliği de **barışçı** olmasıdır.

Millî Mücadelemizin başlamasıyla birlikte izlenen ve kurucu irade tarafından Türkiye Cumhuriyeti için de belirlenen dış politika, tarih bilinci içinde hedefi açık olarak belli, akılcı, gerçekçi, dengeli, devletler arasında egemen eşitlik ve ahde vefa ilkesine saygılı; güvenilir, öngörülebilir, inandırıcı, diyaloga açık ve barışa yönelik olmuştur.

Atatürkün dış politika anlayışında ve uygulanmasında iç siyaset kaygılarına, güdülerine, hesapsız hamasete, meydan okumalara ve maceracılığa yer verilmemiştir.

Dış politikamız **siyasî, tarihî, dinî vs. dogmalardan, ön yargılardan, saplantılardan arındırılmış ve tarih bilincine sahip olarak sadece millî menfaatlerimize uygun hedeflere yöneltmiştir**. Bu gerçeğe, Dışişleri Bakanlığına 1923te intisap etmiş ve önemli görevlerde bulunmuş değerli meslek Büyüklerimden merhum Büyükelçi Aptülahat Akşin *Atatürkün Dış Politika İlkeleri Ve Diplomasisi* adlı eserinde şu ifadelerle işaret etmiştir:

[Atatürk] duygularıyla değil belli gerçeklere bakarak, ülkenin genel menfaatlerine uygun gördüğü yolda davranmasını bilen bir devlet adamı idi.[1]

I. Millî Mücadele Döneminde Dış Politika

Şimdi Millî Mücadele yıllarındaki dış politikamızdan ana noktaları itibariyle bahsedeceğim.

Millî Mücadelemizde adımlar atılmaya başlarken, Birinci Dünya Savaşının sonunda milletimizin ve vatanımızın geleceğini tayin etmek üzere galip devletlerle yapılacak barış antlaşmasının temeli olarak, **mutlak egemen bir Türk Devleti kurulması** emelinin yanında, içeride ve dışarıda çeşitli görüşler ve teklifler de ortaya atılmıştır.

Bunlar arasında **İngilterenin himayesinin kabul edilmesi** ve bilhassa **Amerikan manda idaresinin altına girilmesi** Sivas Kongresinin sonuçlanmasına kadar milli mücadele kulislerinde dolaşan düşünceler olmuştur.

Millî egemenlik ve eşitlik ve **vatanın bütünlüğü ve bölünmezliği** ilkelerinden yoksun bu düşünceler, teklifler karşısında Atatürk, kurtuluş için Milletimizi tek ve kesin bir hedefe kilitlemeği başarmıştır.

Atatürkün bu konuda Büyük Nutukda şunları ifade etmiştir:

İstanbul'da bir kısım rical ve kadınlar da hakiki kurtuluşun Amerika mandasını talep ve teminde olduğu kanaatinde bulunuyorlardı. Bu kanaatte bulunanlar fikirlerinde çok ısrar ettiler...

Efendiler, bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı. **O da milli hakimiyete dayalı, kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir Türk devleti tesis etmek!** İşte, daha İstanbul'dan çıkmadan evvel düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz tatbikatına başladığımız karar, bu karar olmuştur.

Ya istiklal ya ölüm! İşte hakiki kurtuluş isteyenlerin parolası bu olacaktı.

Bir an için, bu kararın tatbikatında muvaffakiyetsizliğe uğranılacağını farz edelim! Ne olacaktı? Esaret!

Gerçekten, Büyük Önderimiz Samsuna ayak bastıktan sonra yayımlanan Amasya Tamiminde Vatanın bütünlüğünün, Milletin istiklâlinin tehlikede olduğu ilân edilmiştir.

Milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararının kurtaracağına olan inanç ifade edilmiştir.

Milletin hal ve vaziyetini göz önünde tutmak ve haklarının sesini cihana işittirmek için her türlü tesir ve denetimden uzak bir milli heyetin varlığının elzem olduğu vurgulanmıştır.

Milli bir kongrenin süratle toplanması için Milletimize çağrıda bulunulmuştur.

Milletimize Sèvres Antlaşmasını dayatarak vatanımızı parçalayıp paylaşmak emlinde olan emperyalist güçlere, yapmayı öngördükleri barış için Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan kararlarla, tek bir seçenek bırakılmıştır:

Bu da, esas itibariyle Misak-ı Millî hudutları içinde **eşit egemen bağımsız Türkiye** temelinde bir barış antlaşmasına razı olmak.

Savaş Dış Politika Aracı Olamaz

Mesleği asker olan Atatürk savaşın dış politika aracı olarak kullanılmasını reddeden, karşılaşılan sorunların hallinde diplomasiyi kullanan bir lider olarak tarihe geçmiştir. Bir hitabında savaş hakkındaki anlayışını şu şekilde dile getirmiştir:

Behemehal şu ve bu sebepler için, milleti harbe sürüklemek taraftarı değilim. **Harp zarurî ve hayatî olmalı.** Hakikî kanaatim şudur: Milleti harbe götürünce vicdanımda azap duymamalıyım, öldüreceğiz diyenlere karşı, ölmeyeceğiz diye harbe girebiliriz. **Lâkin, hayat-ı millet tehlikeye maruz kalmayınca, harp bir cinayettir.**[2]

Atatürk, Millî Mücadelemizi, İstiklâl Savaşımızı hangi şartlar altında başlatmıştır?

- Vatanımız düşman istilâ ve işgaline uğramıştır.
- Düşman, durumun sonuçlarını bir antlaşma ile milletimize zorla kabul ettirmek istemiştir.
- Osmanlı Devleti kapitülasyon cenderesi içinde milletlerarası camianın eşit bir üyesi olarak hareket etme yeteneğini kaybetmiştir.
- Bu yüzden de Hükûmet vatanımızın parçalanıp paylaşılması tertipleri karşısında direnme iradesi ve gücü ortaya koyamamıştır.
- İstiklâlimizin, egemenliğimizin ve vatanımızın bütünlüğünün barışçı yollardan sağlanması ümidi de tamamen yok olmuştur.

Atatürk, Millî Mücadelemizi, İstiklâl Harbimizi işte bu durum ve şartlar karşısında başlatmıştır.

Savaşa, vatanımız işgalden kurtarıldıktan sonra egemen eşitlik temelinde gerçekçi ve kalıcı bir barışı emperyalist devletlere kabul ettirmek amacıyla başvurmuştur.

Eşitlik İlkesi

Atatürkün Millî Mücadele döneminden itibaren dış politika uygulamalarında hassasiyetle gözettiği temel ilkeler arasında **eşitlik** başta gelmiştir.

Milletimize ve Devletimize uluslararası camiada eşitlik esasına göre kayıtsız ve şartsız egemenliğini ve bağımsızlığını kazandırmak Onun için tutku ve ülkü olmuştur.

Sahip olduğu emsalsiz önderlik vasıflarına, askerî dehasına ve şahsî karizmasına rağmen **Atatürk Millî Mücadelemize kendi kişisel iradesini değil, Milletinin iradesini hâkim kılmıştır.**

Samsunda Anadoluya ayak basar basmaz Millet'in temsilcilerini Millî Mücadelenin arkasında toplamak için düzenlemelere girişmiştir.

23 Nisan 1920 günü Ankarada açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Millî Mücadelenin yürütülmesinde en üst irade olmuştur. Gazi Mustafa Kemal Atatürkün kumandası altındaki kahraman ordumuz zafere ulaşmış; Vatanımız düşman işgalinden kurtarılmıştır.

Sadece Asker Değil, Siyaset Adamı, Diplomat

Kaynakları yakından incelediğimiz zaman Atatürkün Millî Mücadelemizi sadece mahir bir kumandan olarak değil, aynı zamanda, tecrübeli bir siyaset adamı ve diplomat ustalığıyla sevk ve idare etmiş olduğunu daha iyi anlıyoruz.

Kamu Diplomasisi

Günümüzde çağımızın teknik ve teknolojik olanaklarıyla yürütülen iletişim siyasetinin, halkla ilişkiler ve kamu diplomasisi faaliyetinin, Atatürk tarafından içe ve dışa dönük veçheleriyle, hem Millî Mücadele boyunca savaş şartları içinde, hem istiklâlden sonra Cumhuriyet döneminde, 1920lerin, 1930ların sınırlı teknik imkân ve vasıtalarıyla gerçekleştirilmiş olduğu tartışılmaz bir gerçektir.

Atatürkün Büyük Nutukta yer alan Bir taraftan * İstanbul ricaliyle haberleşirken, bir taraftan da muhtelif vasıtalarla kamuoyunu yokluyordum. Vereceğim kararın tatbikinin temini için ordunun görüşünü almak da pek mühimdi şeklindeki ifadesi de bu gerçeğin kanıtlarından biridir.

Sivas Kongresinde Amerikan mandası konusunda kriz boyutlarına da ulaşma istidadı gösteren tartışmalar sırasında iletişim tekniklerinin Atatürk ve arkadaşları tarafından hünerle uygulanması sayesinde **istiklâl ve millî hakimiyet** hedefinden sapma olmamıştır.

Millî Mücadele boyunca alınan kararlar, yayınlanan bildiriler ve meydana gelen gelişmeler o günlerde mevcut iletişim kanallarından sürekli olarak halkın bilgisine sunulmuştur. Halkla ilişkiler faaliyeti olarak dönemin en etkili iletişim vasıtası olan yazılı basından, özellikle *İrade-i Milliye* ve *Hâkimiyet-i Milliye* gazetelerinden istifade edilmiştir.

Ayrıca, TBMMnin açılışından 17 gün önce 6 Nisan 1920'de kurulan **Anadolu Ajansı** da iç ve dış kamuoylarının Millî Mücadelemiz hakkında muntazaman aydınlatılmasında önemli tarihî görevler ifa etmeye başlamıştır.

Millî Mücadelemizle ilgili gelişmeler, o yılların önde gelen milletlerarası haber ajansları ve gazeteleri tarafından izlenmiş ve dünya basınında haber konusu olmuştur. Atatürk ve Millî Mücadelenin üst kadrosuna dahil şahsiyetler yabancı gazetecilere verdiği mülâkatlarla o günün şartlarında kamu diplomasisi uygulamışlardır.

Millî Mücadelemizin önderleri Anadolunun telgraf sisteminin kontrolleri altında tutulmasına ve şebekenin kesintisiz çalışır vaziyette kalmasına hayatî önem atfetmişlerdir.

Bildiğiniz üzere, Atatürk İzmirin Yunan ordusunca 15 Mayıs 1919da işgalinden bir gün sonra İstanbuldan hareket etmiştir. Samsuna çıktıktan sonra Havzada 28 Mayıs 1919 tarihinde yayınladığı tamimde halka İzmirin işgalini protesto için büyük ve heyecanlı mitingler düzenlenmesi çağrısını yapmıştır.

İlk protesto mitingi 30 Mayıs 1919 günü gerçekleşmiş ve halk **her türlü saldırının silâhla önleneyeğine dair** and içmiştir.

Anadoludaki birçok kasabanın ve kentin ileri gelenleri, belediye başkan ve üyeleri, sivil ve askerî erkân tarafından İstanbul'a, başta Amerikan Başkanı Woodrow Wilson olmak üzere, İngiltere Başbakanı Lloyd Georgea ve diğer bazı devletlerin liderlerine çok sayıda protesto telgrafi gönderilmiştir.

Sivas Kongresinin tamamını Sivasta izlemiş olan Amerikan *Chicago Daily News* gazetesinin Avrupa muhabiri Louis Edgar Browne Kongre hakkındaki seri yazılardan birinde şunları anlatmıştır:

Mustafa Kemâl telgrafhanede benim de hazır bulunduğum bir Genel kurul topladı * O akşam şahit olduğum kadar verimli bir haberleşme asla işitmedim. Yarım saat içinde Erzurum, Erzincan, Musul, Diyarbakır, Samsun Trabzon, Ankara, Malatya, Harput, Konya ve Bursa telgrafla Sivasa bağlandı. Hattın bir başında Mustafa Kemâl, diğer başında da sırasıyla bu şehir ve vilâyetlerin askeri komutanları ve mülkî amirleri yer almışlardı. Bütün durum olduğu gibi izah edildi. Bir tek istisna ile Anadolu, Mustafa Kemâle kendi kararıyla hareket etmesi ve sonuna kadar götürmesi için talimat verdi. (İstisna teşkil eden vilâyet, İtalyan taburlarının işgali altındaki Konyaydı).[3]

Atatürkün İstanbulun İşgaline Tepkisi

İtilâf Devletlerinin 16 Mart 1920 günü İstanbulu işgal etmeye başlaması üzerine Atatürkün içe ve dışa yönelik çeşitli iletişim ve kamu diplomasisi faaliyetlerinde bulunmuştur.

İtilâf Devletleri İşgal Komutanlığı öncelikle İstanbuldaki telgraf merkezlerini ele geçirerek halkımıza bir resmî bildiri yayınlamak istemiştir. Atatürk Anadoluya gönderdiği telgraflarla düşman kuvvetlerinin bildirisinin alınmasını ve cevaplandırılmasını önlemiştir.

Ayrıca, İstanbul'daki İngiliz, Fransız, İtalya ve Amerikan siyasî temsilcilerine, bütün tarafsız devletler dışişleri bakanlıklarına ve Fransa, İngiltere, İtalya meclisi üyelerine verilmek üzere Antalya'da İtalyan temsilciliğine 16 Mart 1920 tarihli bir bildiri göndermiştir. Bildiride, İstanbul'da bütün resmi daireler, milli bağımsızlığımızı temsil eden Meclis-i Mebusan dahi dahil olmak üzere, İtilaf devletleri askeri kuvvetleri tarafından resmen ve zorla işgal edilmiş ve milli emeller dairesinde hareket eden birçok vatanperver şahısların tutuklanmasına da teşebbüs olunmuştur.

Osmanlı milletinin siyasi hakimiyet ve hürriyetine havale edilen bu son darbe, hayat ve mevcudiyetini ne pahasına olursa olsun müdafaa etmeye azmetmiş olan biz Osmanlılardan ziyade, yirminci asır medeniyet ve insanlığının mukaddes saydığı bütün esaslara, hürriyet, milliyet, vatan hissiyatı gibi bugünün insan topluluklarına esas olan bütün umdelere ve bu umdeleri vücuda getiren insanlığın genel vicdanına indirilmiştir.

Biz, haklarımızı ve bağımsızlığımızı müdafaa için giriştiğimiz mücadelenin kutsiyetine ve hiçbir kuvvetin bir milleti yaşama hakkından mahrum edemeyeceğine inanıyoruz.

Tarihin bugüne kadar kaydetmediği bir suikast teşkil eden ve Wilson prensiplerine dayalı bir mütarekenin, milleti müdafaa vasıtalarından tecrit etmiş olmasından doğan bir hileye de dayanması hasebiyle, ait oldukları milletlerin şeref ve haysiyetiyle dahi bağdaşmayan bu hareketin mahiyetinin takdirini resmi Avrupa ve Amerika'nın değil, ilim ve irfan ve medeniyet Avrupa ve Amerikasının vicdanına bırakmakla yetinir ve bu hadiseden doğacak büyük tarihi mesuliyete son defa bir daha herkesin nazarı dikkatini çekeriz.

Davamızın meşruiyet ve kutsiyeti, bu müşkül zamanlarda, Cenabı Hak'tan sonra en büyük yardımcımızdır. (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Heyeti Temsiliyesi) Mustafa Kemal.

Atatürk, yine aynı gün, Türki Milletine hitaben yayınladığı bildiride, İstanbul'un işgali karşısında işgal devletlerinin İstanbuldaki temsilcilerine ve bütün tarafsız devletler dışişleri bakanlıklarına, millet meclislerine protesto telgrafları çekilmesini ve yurttaki mitingler düzenlenmesini sağlamıştır.

Aynı zamanda bütün İslâm alemine de hitap eden bir bildiri yayınlamıştır.

Bütün bu örnekler Onun günümüzde uygulanan kamu diplomasisini 1900lerin ilk çeyreğinde ustalıkla kullandığını ortaya koymaktadır.

Askerî İttifaklara ve Bağlantılara Karşı İhtiyatlı Dış Politika

Merhum Büyükelçi **Aptülahat Akşin** biraz önce zikrettiğim *Atatürkün Dış Politikasına* dair eserinde **Atatürkün**, her ittifakın, bu ittifakın sarıh ve zimni olarak aleyhine yöneldiği devlet veya devletler nezdinde şüphe ve rahatsızlık, hattâ güvensizlik doğuracağı düşüncesinde olduğunu naklediyor ve şunları kaydediyor:

Her ittifak mukabil ittifak veya kombinezonları tahrik eder. Bu ise, herkesle iyi geçinmek isteyen ve kimsenin toprakları ve menfaatleri aleyhinde art düşünce ve davranışı olmayan

menfaatlerimizi tehdit eden bir durum olsun * Bir büyük devletle ittifak halinde, iki müttefik devlet arasındaki münasebetler kolaylıkla himaye eden ve himaye olunan, münasebetleri haline dönüşebilir. Bu ittifakların karşılığı çoklukla zayıf milletin sırtından çıkarılır.

Babiâlinin Mısırlılara karşı varlığını korumak için Çarlık Rusyasıyla yaptığı Kanlıca Antlaşması ve ayrıca, Osmanlı İmparatorluğunu Rusyaya karşı korumayı hedef tutan, fakat bedeli Kıbrıs ile ödenen Türk - İngiliz Antlaşması, bunun tarihî örnekleridir.

Millî Mücadelede Ankara Hükûmetinin Sovyet Rusya ile samimi iyi komşuluk ilişkileri içinde olması, bir ittifak çerçevesinde ortaya çıkmamıştır. İki taraf müttefik değillerdi. 1925 Türk - Sovyet Antlaşması bir ittifak antlaşması değildi...

Atatürkün Balkan devletleriyle bağitlamış olduğu İttifak Antlaşması Balkan statükosunun korunmasını hedef tutan bir istisna idi * Atatürk bu ittifakın imzalanmasından sonra bir hayli kaygılandığını saklamamıştır * İran, Irak ve Afganistanla Sadabat Antlaşması yapıldı. Kendileriyle herhangi bir siyasî ve toprak ihtilâfımız olmayan bu kardeş ülkelerle yaptığımız bu Pakt bir istişare paktından ibaretti.[4]

Millî Mücadele İçin Dış Destek ve Yardım Konusu

Atatürkün Millî Mücadele için dış destek ve yardım sağlamak için izlediği politika diplomasi uygulamalarının en öğretici örneklerini ortaya koymuştur.

Atatürk Millî Mücadelemiz başlarken Vatanımızın içine düşmüş olduğu durumu Büyük Nutukta tasvir ederken, büyük harbin uzun seneleri zarfında, millet, yorgun ve fakir bir halde... Ordunun elinden silâhları ve cephanesi alınmış ve alınmakta... diyor.

İşte, Atatürk ve Onun önderliğine inanmış vatanseverler, bu durumda başlattıkları İstiklâl Savaşımızın gerektirdiği âcil ihtiyaçların bilinci içinde Erzurum ve Sivas Kongrelerinin Bildirilerinde uluslararası topluma şu çağrışı yapmışlardır (her iki Bildirinin 7. Maddesi):

Milletimiz insani, muasır [çağdaş] gayeleri yüceltir, teknik, sınaî ve ekonomik durumu ve ihtiyacımızı takdir eder. Böylece Devlet ve Milletimizin iç ve dış bağımsızlığı ve Vatanımızın bütünlüğü saklı kalmak şartıyla, * milliyet esaslarına saygılı olan ve memleketimize karşı istilâ emeli gütmeyen herhangi bir devletin teknik, sınaî, ekonomik yardımını memnuniyetle karşılız.

Millî Mücadelemize karşı olan unsurlar ve Birinci Dünya Harbinden sonra akdedilecek antlaşmayla ABDnin manda idaresinin altına girmemizi tercih eden Erzurum ve Sivas Kongrelerinin bazı üyeleri, anılan 7. Maddenin doğrudan doğruya ABDyi ve Amerikan manda idaresini işaret ettiğini öne sürmüşlerdir.

Atatürk bu iddiaları çürütmek için yaptığı açıklamaları Büyük Nutuktan alıntı yaparak sizlere naklediyorum. Atatürk Nutukta şöyle diyor:

Madde muhteviyatı mantık dairesinde okunup incelenince ne manda ve ne de Amerikanın mandaterliğini talep fikri mevcut olmadığı tahakkuk eder * Her zaman ve bugün dahi *
yukarı, gelecek yardımları memnuniyetle karşılamaktayız ve karşılız. Nitekim Ankara

Ereğli ve Keller-Diyarbakır şimendiferlerinin inşası için bir İsveç grubunun ve Kayseri-Sivas-Turhal hatlarının inşası için de bir Belçika grubunun fenni, sınai, iktisadi yardımını memnuniyetle kabul ettik ve mesela Ankara şehrinin ve diğer Anadolu şehirlerimizin bir an evvel inşalarında ve bütün diğer şimendifer hatlarımızın, yollarımızın, limanlarımızın inşaları teklifinde bulunacak yabancı sermayedarların yardımlarını memnuniyetle kabul ederiz. Yeter ki, memleketimize sermaye getireceklerin devlet ve milletimizin dahili ve harici bağımsızlığını ve vatanımızın bütünlüğünü ihlale yönelik gizli emelleri olmasın.

Tarihî ve İdeolojik Saplantılardan Arınmış Millî Çıkarları Gözeten Gerçekçi Dış Politika: Türk-Rus Yakınlaşması

Millî Mücadelemiz başlarken Atatürkün Birinci Dünya Savaşının galip Müttefik Devletlerine karşı denge ve destek sağlamak için diplomasisini yöneltebileceği iki devlet vardı. Biri ABD, diğeri Rusya.

a. ABD İle Yakınlaşma Olamadı: ABD, Müttefiklerin yanında 1917 yılında savaşa girmişti. ABD Başkanı Wilson Dünya Savaşının sonunda yapılacak Barış Antlaşması için esas alınması düşüncesiyle 1918 başında bir İlkeler Bildirisi yayınlamıştı. Bildiride yer alan milliyetler ilkesinden Osmanlı Devletinin geleceği ve Millî Mücadelemizin siyasî zemini bakımından yararlanılabileceğini hem İstanbulda hem Millî Mücadeleye katılmak için Anadoluya geçen aydınlar arasında başlangıçta düşünenler olmuştu. Çok geçmeden meydana gelen iktidar değişikliği ile ABD 1823ten sonra dış siyasette uygulanmış olan kabuğuna çekilme politikasına dönmüştü. Böylece Wilson İlkeleri havada kalmış ve tatbik edilememişti.

b. Bolşevik Rusya İle Yakınlaşma: Atatürkün dış politikada tarihî ve ideolojik saplantılara yer vermeyen, sadece millî çıkarları en başta gözeten gerçekçi uygulamasının en somut örneklerinden biri, Millî Mücadelemiz sırasında Bolşeviklerle, yani Sovyetler Birliği ile sağladığı yakınlaşma ve elde ettiği, siyasî, malî ve silâh, cephane ve askerî malzeme destek ve yardımları olmuştur.

Türk-Rus ilişkilerinin tarihi, Osmanlı Devletinin genişleyerek İmparatorluk haline gelmeye başlamasıyla birlikte Rusyanın hasmane politikalarıyla, tutumlarıyla karşı karşıya kaldığını ortaya koymaktadır. Rusya, sürekli olarak sıcak denizlere, Akdenize inmek için Boğazları ele geçirme, Osmanlı Devletini zayıflatma, parçalama teşebbüslerinde bulunmuştur. Bu sebeple de Osmanlı Devletinin tarihte kendisiyle en çok sayıda savaş yaptığı ülke Rusya olmuştur. Bu tarihî gerçeklerle de aslında Atatürk ve Millî Mücadelenin öne çıkan komutanları Rusyayı hep tarihî düşman olarak görmüşlerdir.

TBMM Hükûmetini Moskovada büyükelçi olarak temsil etmiş bulunan Ali Fuat Cebesoy Paşa bu konuda hatıratında şöyle diyor:

O zamanki siyasî vaziyete göre, İngilizlerin emperyalizmine set çekebilecek gibi görünen * Birleşik Amerika Devleti vardı. Fakat Amerika da gelecekteki cihan [dünya9 siyasetinde tutacağı yüksek mevkii göremeyerek eski infiratçı [yalnızcı] siyasetine dönmüştü. İngiliz Emperyalizminin cidal [mücadele, muharebe] sahnesinden Amerikalılar çekilince, Türkiye mecburen asırdîde [yüzyıllık, yüzyıllardan beri] düşmanı olan ve ilân ettiği insaniyet

[5]

Bellidir ki, Atatürk Millî Mücadelenin hedefine ulaşabilmesi için sahada kazanılacak askerî zaferler kadar, bu zaferleri kolaylaştıracak hesaplı bir gerçekçi diplomasinin uygulanmasına da ihtiyaç olduğunu görmüştür. Bu ihtiyacın farkındalığı içinde tarihî ve ideolojik kaygı ve saplantılardan tecerrüt ederek uluslararası konjonktürün ortaya koyduğu fırsatlardan yararlanma dirayetini göstermiştir. Atatürkün Millî Mücadeleyi başlattıktan sonra Sovyetler Birliği ile gerçekleştirdiği yakınlaşma ve yaptığı anlaşma bu gerçeğin tarihî nitelikteki en somut örneğidir.

Bilindiği üzere, Rusyadaki 1917 Ekim Bolşevik ihtilâliyle kurulan Sovyetler Birliği çok geçmeden Çarlık Rusyanın Dünya Savaşındaki müttefikleriyle hasım haline gelmiştir. Böylece Bolşevik yönetimi de Millî Mücadele hareketimiz gibi batılı emperyalist güçlere karşı direnmeye, onlarla mücadele etmeye ve savaşımaya başlamıştır. Bolşevikler gerçekleştirdikleri devrimden hemen sonra başlayan Anadoludaki millî bağımsızlık hareketinin kendi emelleri bakımından yararlanılabilecek bazı fırsatlar yarattığını düşünerek Millî Mücadele hareketimiz karşısında hayırhah bir duruş sergilemiştir.

Gerçek odur ki, konjonktür TBMM Hükûmetiyle Sovyetler Birliği Hükûmeti arasında o yıllarda doğal bir menfaat birliği oluşturmuştur. Bununla beraber bir amaç birliğinden söz etmek mümkün değildir. İki taraf birbirlerine farklı maksatlarla yaklaşmışlardır. İki tarafın da bu yakınlaşmadan duydukları tedirginlikler de olmuştur. Bolşevik Hükûmeti ile TBMM Hükûmeti arasındaki en belirgin, hattâ tek ortak noktayı emperyalist güçlere karşı olma teşkil etmiştir. Kurulan ilişkiler oldukça hassas dengelere dayanmıştır.

Büyükelçi Aptülahat Akşin ismini yukarıda kaydettiğim eserinde bu konuda şunları anlatmaktadır:

Türkiyeyi Ruslarla anlaşmaya zorlayan sebepler önemli ve hayati idi. Rusların da bizimle anlaşmaya ihtiyaçları vardı. Fakat iki tarafı anlaşmaya sevk eden sebepler ve amaçlar aynı değildi. Biz samimi olarak Bolşevik Rusya ile iyi komşuluk ve işbirliği etmek ve onlardan silâh yardımı görerek, her iki tarafın da mağduru olduğu batı emperyalizmine karşı bir baraj yapmak istiyorduk. Onlar ise bizi, genel olarak her yerde yaptıkları gibi, kendi politikaları yararına ve kendi milli emellerini gerçekleştirmek için kullanmak, batı devletleri ile yaptıkları müzakerelerde bizden ivaz [ödün] olarak faydalanmak, Türkiyede, kendilerine bağlı ve sadık bir komünist idare kurmak, kısacası bir Rus peyki haline getirmek istiyorlardı * Atatürk Rusların bize karşı olan sürprizlerle dolu olduğunu anlıyordu. Bunun içindir ki Onun, Rusya ile münasebetlerimizin başladığı tarihten itibaren Bolşeviklere karşı durumu son derece ihtiyatlı idi. Mustafa Kemâlin İtilâf Devletleriyle Bolşevik Rusya arasındaki dengeli politikası bir şaheserdi...[6]

Lord Kinross da *Atatürk* adlı eserinde o dönemdeki Türk-Rus yakınlaşmasını ve iş birliğini **köprüden geçinceye kadar ayıya dayı denir** atasözüne atıf yaparak değerlendiriyor. Şöyle diyor:

Köprüyü geçinceye kadar ayıya dayı demeli. Bu bir Türk atasözüdür. Deli Petrodan ve onun genişleme siyasetinden bu yana, her kuşak bir Türk-Rus Savaşına şahit olmuştu. Şimdi, Batıdan gelen saldırı karşısında Kemalistler de Bolşevikler de, tarihlerinin bu noktasında, tereddütlü adımlarla da olsa, birbirlerine vaklaşmak için bazı zorlukları sineve

müttefiklere göz dağı vermek için de olsa, Sovyetlerle uyuşmayı ihtiyatlı şekilde düşünmeye başlamıştı.[7]

Başlangıçta Bolşevik liderlerin Atatürkün Anadolu'da başlattığı hareket ile iş birliğinde bulunmada gönülsüz ve nazlı davrandıkları görülmüştür. Bolşevikler, Ankaraya yanaşmanın Batı ile olan çeşitli çıkarlarını baltalamasından endişe etmişlerdir.

c. Doğu Cephesi, Gümrü Antlaşması: Bolşevikler, Ermenilere 1919 yılında Doğu Anadolu'da topraklarımıza yaptıkları saldırılarda destek vermişlerdir. Bu saldırılar sonucunda Ermeniler, Sarıkamış, Kars, Ardahan, Artvin, Batum ve Iğdır gibi yörelerimizi ele geçirmişlerdir.

Bolşevik Rusya 1920 yazında Ermenistan ile bir anlaşma yapmıştır. Bu anlaşmayla hemen hemen bütün ahalisi Türk olan Nahçıvan Ermenistanına bırakılmıştır.

Bu tehlikeli gelişmeler üzerine Eylül 1920'de Doğu Cephesi'nde taarruza geçen Kâzım Karabekir komutasındaki 15. Kolordumuz, Mîsâk-ı Millî sınırları içinde olan Sarıkamış, Kars, Ardahan, Artvin, Batum, Tuzluca ve Iğdır'ı geri almış ve Gümrü'yü de işgal etmiştir.

Bunun üzerine Ermeniler barış talep etme zorunda kalmış ve 2 Aralık 1920 tarihinde Gümrü Antlaşması imzalanmıştır.

Gümrü Antlaşması TBMM Hükûmetinin akdettiği ilk anlaşma olarak tarihe geçmiştir.

Bu Antlaşmanın asıl önemi, antlaşmanın 10uncu Maddesinde Ermenistanın Sèvres Antlaşmasının açıkça yok hükmünde kabul etmiş olmasıdır.

d. Batı Cephesi, I. İnönü Zaferi: Batı Cephesinde de İsmet Paşanın kumandası altındaki ordularımızın Yunan ordusuna karşı 10 Ocak 1921'de kazandığı I. İnönü Zaferi de Millî Mücadelemizde sadece askerî alanda değil, diplomaside de bir dönüm noktası olmuştur.

I. İnönü Zaferi o güne kadar yenilemez olduğu düşünülen emperyalist güçlerin desteğindeki Yunan ordusunun Anadolu'daki ilerleyişinin durdurulabileceğini ve hattâ yenilebileceğini göstermiştir.

e. Londra Konferansına Davet: Millî Mücadele Hareketinin Hem Doğu, hem Batı cephelerinde sağladığı başarıların diplomasiimize olumlu yansımaları gecikmemiştir.

İngiltere TBMM Hükûmetini 21 Şubat 1921'de Londrada açılan Konferansa davet etmiştir. Bu davet Atatürk diplomasisinin doğru yönde ilerlediğinin ilk habercilerinden biri olmuştur.

f. Moskova Antlaşması: Aynı günlerde Moskovaya giden TBMM heyeti 16 Mart 1921'de TBMM Hükûmeti ile Rusya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti Hükûmeti arasında çeşitli kaynaklarda Kardeşlik Antlaşması olarak da adlandırılan Moskova Antlaşmasını imza etmiştir. Antlaşmanın Dibacesinde halkların kendi kaderini tayin etme ilkesi ve iki taraf arasında emperyalizme karşı mücadele dayanışmasının varlığı vurgulanmıştır.

Bu Antlaşma ile Bolşevik Rusya Misak-ı Millîyi tanıyan ilk devlet olmuştur. Gerçekten de Moskova Antlaşması ile TBMM Hükümeti, sınır meselesinde Batum, Ahıska ve Ahılkelek dışında Misâk-ı Millîde öngörülen sınırları Sovyet Rusyaya kabul ettirmiştir.

Türkiye ile Rusya arasındaki bugünkü sınır o zaman belirlenmiştir.

İki taraf arasında akdedilmiş olan eski antlaşmalar iptal edilmiştir. Osmanlı Devletinin Çarlık Rusyaya karşı üstlendiği malî yükler silinmiş, kapitülasyonlar kaldırılmıştır.

Moskova Antlaşmasının en önemli sonuçlarından biri de Türkiyenin Türk dünyasına açılan kapısı mahiyetindeki Türk yurdu Nahçıvanın statüsü hakkında olmuştur. Bu konuyu aşağıda ayrıca ele alacağım.

Moskova Antlaşması ile doğu sınırlarını emniyet altına alan TBMM Hükümeti Batı Cephesindeki ordularının gücünü kuvvetlendirme imkânı bulmuştur. Bu imkân Yunan kuvvetlerine karşı nihai zafer elde etmemize katkı yapmıştır.

Bu gelişmelerden hemen sonra, 1917de Osmanlı İmparatorluğu ile diplomatik münasebetleri kesilmiş ve Millî Mücadele hareketimize de hayırhah nazarla bakmayan ve oldukça mesafeli davranan ABDnin tutumunda da olumlu yönde değişiklikler görülmeye başlanmıştır.

g. II. İnönü Zaferi: 1 Nisan 1921de kazanılan II. İnönü zaferi de TBMM Hükümetinin diplomaside arka arkaya gelmeye başlayan anlamlı başarılı sonuçlarının kapısını aralamıştır.

İtalyanlar Antalyadan Temmuz 1921de çekilmiştir.

h. Sakarya Meydan Muharebesi Zaferi: Diplomaside başarı Kapısının tamamen açılması, 1921 yılının 23 Ağustos ve 13 Eylül günleri arasında 22 gün 22 gece kesintisiz süren Sakarya Meydan Muharebesini Başkumandan Mustafa Kemal Paşanın, Atatürkün, sevk ve idaresindeki şanlı ordumuzun zaferiyle sonuçlanısıyla mümkün olmuştur.

İtalyanlar Anadoluda işgal ettikleri yerleri tamamen boşaltmışlardır.

İngilizler ise ellerindeki Türk esirleri serbest bırakmışlardır.

i. Kars Antlaşması: Sakarya Zaferini takiben 13 Ekim 1921de TBMM Hükümeti ile üç Sovyet Cumhuriyeti Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan arasında Kars Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Türk-Sovyet sınırı son ve kesin şeklini almıştır. Nahçıvanın Moskova Antlaşması ile belirlenen statüsü teyit edilmiştir.

j. Türkiye-Fransa Ankara Antlaşması: Sakarya Zaferinin en önemli siyasî sonucu da 20 Ekim 1921de Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması (İtilafnamesi) olmuştur.

Bu Antlaşma Büyük Millet Meclisi Hükümetinin, Kurtuluş Savaşı içinde İtilaf Devletlerinden biriyle ve bir batılı devletle yaptığı ilk anlaşmadır.

Ankara Antlaşması ile Birinci Dünya Savaşı öncesinde kurulmuş bulunan İtilaf Devletleri bloğu parçalanmıştır. İngiltere Anadolu'da yalnız kalmıştır.

Fransanın Türkiyeyi ve Misak-ı Millîyi resmen tanıması, İngilterenin Doğu Akdeniz politikasını desteklemekten vazgeçtiğini göstermesi açısından da önem arz etmiştir.

Fransa ile yapılan Ankara Antlaşması ile Türkiye Güney cephesini güvenceye almış ve buradaki askerlerini de Batı Cephesine kaydırmıştır.

k. Türk-Rus Yakınlaşmasının Diğer sonuçları: Ayrıca, 2 Ocak 1922'de Ukrayna ile Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imzalanmıştır.

Böylece, Atatürkün Fransa ve İtalyayı İngiltereden, ABDyi de her üçünden ayırma; böylece batı kampını bölme ve Anadoluyu işgal eden Batıya karşı Sovyet Rusyayı denge unsuru olarak kullanma stratejisi başarıya ulaşmıştır.

Denilebilir ki Millî Mücadele önderlerinin Bolşeviklerle kurduğu ilişki ve gerçekleştirilen yardımlaşma Komünizme hayır, Sovyetlere evet anlayışıyla ve ihtiyatla yürütülmüştür.

Türk-Rus Yakınlaşmasında Teminat Altına Alınan Türk Kapısı Nahçıvan[8]

Atatürk, temel amacı ve nihai hedefi Vatanımızın düşman işgalinden kurtarılması ve Türk milletinin bağımsızlığının ve egemenliğinin sağlanması olan Millî Mücadelemiz sonunda Devletimizin Doğu sınırının Türk dünyasına açılan bir kapı ile bitişik olmasına önem atfetmiştir. Halkın hemen hemen tamamı Türk olan Nahçıvanı da böyle bir kapı olarak görmüştür. Bu sebeple de Nahçıvan ile ilgili gelişmeler, Türk dünyasına ilişkin konulara önem veren Atatürk tarafından Millî Mücadele hareketinin başından itibaren dikkatle ve hassasiyetle takip edilmiştir. I. Dünya Savaşının sonucu olarak bölgeden Türk kuvvetlerinin çekilmesiyle birlikte başlayan Ermenilerin Nahçıvana yönelik saldırıları ve Türk halkına yaptıkları katliamlar, Atatürkün (Mustafa Kemâl Paşa) Başkanlığındaki Heyet-i Temsiliye tarafından batılı devletler nezdinde sürekli olarak protesto edilmiştir. Aynı hassasiyet kurulmasından sonra TBMM tarafından gösterilmiştir.

10 Ağustos 1920 tarihinde Sèvres Antlaşmasının imza edildiği, Atatürkün Bolşevik Rusya ile yakınlaşma sağlamaya karar verdiği ve bu yönde teşebbüslerde bulunduğu dönemde Bolşevik Rusya Azerbaycanın ve Ermenistanın Sovyeteştirilmesi süreciyle meşgul bulunuyordu. Bu süreç içinde ve Azerbaycanın Komünist yönetiminin de göz yumması sonucunda, Nahçıvan ile Zengezur Ermenistanın hakimiyeti altına girmiştir.

Ayrıca, Ruslar da Ermenilere birtakım iktisadî yardım vaadinde bulunmuşlardır.

Nahçıvanın Ermenistanın eline geçmesi, o yılların şartlarında, Türkiyenin Azerbaycan ile ve hattâ Rusya ile stratejik önemde bir ulaşım yolunun kesilmesine yol açacak bir gelişme olmuştur.

Bu gelişme 5 ay önce açılmış olan TBMMde endişe yaratmıştır. Nahçıvan halkından Millî Mücadelenin önderlerine ve TBMM üyelerine gelmeye başlayan çok sayıda mektup da yanan endişeyi daha da arttırmıştır.

Nahçıvan konusunda TBMMde bu hava sürerken Eylül 1920'de Doğu Cephesi'nde taarruza geçen Kâzım Karabekir komutasındaki 15. Kolordumuz, Mîsâk-ı Millî sınırları içinde olan Sarıkamış, Kars, Ardahan, Artvin, Batum ve Tuzluca ve Iğdır'ı geri almış ve Gümrü'yü de işgal etmiştir.

Bunun üzerine Ermeniler barış talep etme zorunda kalmış ve 2 Aralık 1920 tarihinde Gümrü Antlaşması imzalanmıştır.

Antlaşmanın 2. Maddesinde * Aşağı Karasu'nun döküldüğü yerden geçen çizginin güneyindeki (Nahçıvan, Şahtahtı, Şarur) bölgesinde daha sonra bir plebisitle saptanacak yönetim biçimine ve bu yönetimin kapsayacağı topraklara Ermenistan karışmayacak ve işbu bölgede şimdilik Türkiye koruyuculuğunda bir yerel yönetim kurulacaktır hükmü yer almıştır.

Buna göre, Nahçıvan-Şahtahtı-Şarur bölgesi geçici olarak (şimdilik) Türkiyenin koruyuculuğuna bırakılmıştır.

Gümrü Antlaşmasında Nahçıvan konusunda elde edilen sonuca rağmen, Atatürk Nahçıvanı Ermenistanın hakimiyeti altına girmesine yol açmayacak daimî statüye kavuşturmak istiyordu.

TBMM Hükûmeti ile Bolşevik Rusya arasında Moskovada bir antlaşma yapılması hususunda iki taraf arasında görüş birliğine varılması üzerine Moskovaya gidecek heyetimizin başkanı olarak İktisat Vekili Yusuf Kemal (Tegirşek) Bey atanmıştır.

Prof. Dr. Faruk Sümerin Yusuf Kemâl Beyden dinleyip naklettiğine [9] göre, bu görevlendirilmeden sonra Atatürk tarafından kabul edilen Yusuf Kemâl Bey, yapılan görüşmede Atatürke "Paşam Ruslar Nahçıvan üzerinde ısrar ederlerse ne yapalım" diyerek kesin talimatını almak istemiştir.

Atatürk Nahçıvan Türk Kapısıdır. Bu hususu nazar-ı itibara alarak elinizden geleni yapınız cevabını vermiştir.

Nahçıvana **Türk Kapısı** ismi böylece Atatürk tarafından verilmiştir.

Türk heyetinin Moskovadaki temasları ve antlaşma üzerindeki müzakere çetin cereyan etmiştir. Esasen, Bolşevik Dışişleri Bakanı Georgi Çiçerin heyetimize soğuk davranmış, ümit kırıcı sözler söylemiştir. Nahçıvan konusu üzerindeki müzakere de oldukça gergin bir havada geçmiş ve uzun sürmüştür. Yusuf Kemâl Bey başlangıçta Nahçıvan'ı Türkiye himayesine almak istemiş ve ısrarlı olmuştur. Bu olmayınca Türkiye ile Azerbaycanın ortak himayesi altına konulması teklifini yapmıştır. Çiçerin katı davranmıştır. Sonunda Heyetimiz Joseph Stalin ile görüşme talep etmiştir. Heyetimizin Stalin ile yaptığı görüşmelerde ilerleme sağlanmış, ancak, Nahçıvan konusunda müzakere biraz uzamıştır. Stalin, Yusuf Kemâl Beye Nahçıvan üzerinde niçin bu kadar ısrar ediyorsunuz diye sormuş. Yusuf Kemâl Bey orası Türk kapsıdır da onun için cevabını vermiş. Stalin gülmüş ve gündemdeki başka bir konuya geçmiştir. Sonunda antlaşma metni üzerinde mutabakata varılmıştır.

Ortaya çıkan ve 16 Mart 1921 günü imza edilen Moskova Antlaşmasınının 3. Maddesinde Nahçıvan hakkında şu hüküm yer almıştır:

İşbu Andlaşmanının Ek I (C)de belirlenen sınırlar içerisinde bulunan Nahçıvan bölgesinin üçüncü bir devlete verilmemesi şartıyla Azerbaycanın himayesi altında özerk statüye sahip olması her iki âkit tarafca kabul edilmiştir. Nahçıvan topraklarının doğuda Arasin talveği, batıda Dagna dağı (3829)-Velidağı (4121)-Bagarzik (6587) ve Kömürlüdağı (6930) çizgisi arasında sıkışmış üçgen kesiminde, bu toprakların Kömürlü dağından (6930) başlayarak Seray Bulak dağı (8071)-Ararat istasyonundan geçerek Karasu ile Arasin birleştiği yerde sona eren sınır hattı, Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan temsilcilerinden oluşan komisyon tarafından belirlenecektir.

Türk heyetinin gayretleri sayesinde Azerbaycanın toprak bütünlüğü kısmen de olsa korunmuş; Nahçıvanın üçüncü bir ülkeye devredilmez kaydıyla Azerbaycana bağlı **özerk bir cumhuriyet** olmasına karar verilmiştir. Nahçıvanın Azerbaycan ya da Türkiyenin olduğu gerçeği Ermeniler ve Ruslara kabul ettirilmiştir. Böylece Nahçıvanın Türk Kapısı olma özelliği korunabilmiştir.

Moskova Antlaşmasıyla TBMM Hükûmeti sayesinde Nahçıvan Ermenilerden alınmış ve özerk statüde Azerbaycanın korumacılığı altına konulmuştur. Nahçıvanın Azerbaycan ya da Türkiyenin olduğu gerçeği Ermenilere ve Ruslara kabul ettirilmiştir. Böylece Nahçıvanın Türk Kapısı olma özelliği korunabilmiştir.

Ankara'ya dönüşünde Yusuf Kemâl Bey, Atatürk tarafından kabul edildiğinde sonucu arz ederken "Muhterem Paşam Nahçıvan üzerinde elden geleni yaptık demiş. Bu söz üzerine Atatürk, **kapımız mevcudiyetini muhafaza ediyor, bizim için mühim olan budur** cevabını vermiştir.

Yukarıda da işaret edildiği üzere, yedi ay sonra 13 Ekim 1921de TBMM Hükûmeti ile üç Sovyet Cumhuriyeti Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan arasında Kars Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Türk-Sovyet sınırı son ve kesin şeklini almıştır. Nahçıvanın Moskova Antlaşması ile belirlenen statüsü üç Sovyet Cumhuriyeti tarafından da teyit edilmiştir.

1921 yılında imzalanan Moskova ve Kars Antlaşmaları ile Türkiye, Azerbaycanın himayesi altındaki Nahçıvan Özerk Bölgesinin günümüze kadar statüsünün belirleyicisi ve garantörü

[10]

TBMM Hükûmetinin bir diğer çabası da Azerbaycana egemen bir devlet gibi muamele etmek ve başka devletlerin de bu şekilde davranmasına yol açmak olmuştur. Bu amaçla Azerbaycan ile ayrı bir anlaşma imzalamak istemiştir. Oysa Sovyet Azerbaycan Hükûmeti TBMM ile ayrı bir anlaşma yapmaya yanaşmamıştır.[11]

Osmanlı Hükûmetinin Millî Hareket İçin Bolşevik İddiası ve Propagandası

Atatürkün Millî Mücadele hareketini başlatmasıyla birlikte İstanbul Hükûmeti, hareketi baltalamak için Anadolu'da yıkıcı bir propaganda başlatmıştır. Bu çerçevede ağırlıklı olarak Millî Hareketin Bolşevik Rusya ile yakınlaşma arayışında bulunması da konu edilmiştir. Propaganda faaliyeti Avrupa ve ABD'de de yapılmıştır. Bu kampanyaya çeşitli basın organları, bazı cemiyetler ve bilhassa İtilâf Devletleri destek vermiştir.

Atatürk bu propandaya Büyük Nutukta değinmiştir.

Bu konu ile irtibatlı olarak, Atatürkün Amerikalı Tümgeneral James G. Harbord'a vaki ifadelerini aktarmak istiyorum.

ABD Başkanı Wilson, Birinci Dünya Harbinden sonra ABD'nin Ermeniler üzerinde manda idaresi görevini yüklenmesi halinde ne gibi sorumluluklar altına gireceğinin incelenmesi maksadıyla bölgeye bir heyet gönderilmesini kararlaştırmıştır. Oluşturulan heyete General Harbord başkanlık etmiştir. Bazı kaynaklarda, heyetin ABD tarafından oluşturulmuş olmasına rağmen, Paris Barış Konferansı namına görev yaptığı belirtilmektedir.

İnceleme bölgesine gitmek üzere önce İstanbul'a gelen heyet Anadolu'ya geçmiş ve General Harbord 22 Eylül 1919 günü Sivasta Atatürk ile görüşmüştür. Görüşmeden sonra, Atatürk, Harbord'a ifade etiklerini bir muhtıra şeklinde yazılı olarak da Generale iletmiştir. Bu muhtırada Bolşevizm hakkında şu ifadeler yer verilmiştir:

* Bolşeviklere gelince, ülkemizde bu öğretinin hiçbir yeri olamaz. Dinimiz, geleneklerimiz ve sosyal yapımız bütünüyle böyle bir düşüncenin yerleşmesine uygun değildir. Türkiye'de ne büyük kapitalistler ne de milyonlarca işçi vardır. Öte yandan tarımsal bir problemimiz yoktur. Son olarak sosyal yönden dinsel ilkelerimiz, Bolşevizmi benimsemekten bizi uzak tutmaktadır. Türk Milletinin bu öğretiye karşı hiçbir eğilimi olmadığını ve daha da ötesi, gerektiğinde savaşmaya hazır olduğunun en iyi kanıtı, Ferit Paşa'nın Bolşevizmin ülkede yayıldığı ya da yayılmak üzere olduğu yolundaki gerçek dışı söylentilerine karşı Millet'in duyduğu kaygılardır...

Atatürkün General Harbord ile görüşmesinin en yakın tanığı görüşmede tercümanlık yapmış olan Prof. Hulûsi Y. Hüseyin (Pektaş)'tır. Onun ifadesine göre, General Harbord, Atatürke veda ederken elini sıkmış ve şu sözleri söylemiştir:

"Eğer Amerikan ordusunda muvazzaf bir subay olmasaydım, gelir sizinle birlikte mücadelenizi izlerdim.[12]

Atatürk Amerikalı General Harbord ile görüşmesinden Büyük Nutukta şu sözlerle bahsetmektedir:

Efendiler, hatırlarınızda olsa gerektir ki, memleketimizde ve Kafkasya'da incelemeler yapmak üzere Amerika hükümeti General Harbord'un riyaseti altında bir heyet göndermişti. Bu heyet Sivasa geldi. 22 Eylül 1919 günü General Harbord ile uzun uzadı ya konuştuk. Generale, milli harekâtın maksat ve gayesi ve milli teşkilât ve birliğin ortaya çıkış sebebi, gayrimüslim unsurlara karşı olan hissiyat ve yabancıların memleketimizdeki olumsuz propagandası ve icraatı hakkında tafsilatlı ve delilli olarak beyanatta bulundum. General'in bazı garip sorularına da muhatap kaldım. Meselâ, Milletiniz tasavvur edilebilen her türlü teşebbüs ve fedakârlıkta bulunduktan sonra dahi muvaffak olunamazsa ne yapacaksınız? Verdiğim cevapta -hatırımda aldanmıyorsam- demiştim ki: Bir millet mevcudiyet ve bağımsızlığını temin için tasavvur edilebilen teşebbüsleri ve fedakârlığı yaptıktan sonra muvaffak olur. Ya muvaffak olamazsa demek, o milletin ölmüş olduğuna hükmetmek demektir. Dolayısıyla Millet hayatta oldukça ve fedakârane teşebbüslerine devam eyledikçe muvaffakiyetsizlik söz konusu olamaz. Generalin sorduğu sorudan asıl maksadın ne olabileceğini araştırmak istemedim. Fakat verdiğim cevabın Onun tarafından takdirle karşılandığını bugün yeri gelmişken zikretmek isterim.

II. Lozan Barış Konferansı Döneminde Dış Politika

Atatürk, Türk milletini düşmanla antlaşmaya dayanan barış ve huzur ortamına kavuşturmak için İstiklâl Savaşımızda kesin zaferin elde edilmesi gerektiğinin idraki içinde olmuştur. Atatürk bunu da gerçekleştirmiştir.

Atatürk 19 Mayıs 1919 Pazartesi günü Samsunda başlattığı kurtuluş, millî bağımsızlık ve egemenlik mücadelesini 9 Eylül 1922 Cumartesi günü Ordumuzun İzmir'e girmesiyle kesin askerî zaferle sonuçlandırmıştır. Bu kesin sonucu getiren de Onun verdiği emirle 26 Ağustos 1922 Cumartesi günü şafakla başlayan Büyük Taarruzun 30 Ağustos Çarşamba günü Büyük Zaferle sonuçlanması olmuştur.

İşte bu kesin Zafer üzerine Vatanımızı işgal etmiş bulunan İtilâf Devletleri Ankara Hükümetine mütareke teklif etmişlerdir. Ankara Hükümetiyle 11 Ekim 1922'de imzalan mütareke ile Osmanlı İmparatorluğu siyaseten ve hukuken sona ermiştir.

Mudanya Mütarekesi müzakereleri sırasında teati edilen notalarla arış görüşmeleri için Lozanda bir konferans toplanmasına karar verilmiştir.

Savaş alanında Millî Mücadele zaferle sona ermişse de millî müstakil varlığımız için yapılacak daha çok ve büyük işler vardı. Çünkü Vatanımız, Balkan Savaşlarında, Birinci Dünya Harbi yıllarında, işgal döneminde, kurtuluş ve istiklâl savaşımız sırasında harap olmuştu. Kaynakları tükenmiş, çok fakirleşmişti.

Öncelikle, savaş durumunun hukuken de sona erdirilmesi gerekiyordu. Milletimiz kendi bağımsız ve egemen devletine sahip olmalıydı. Bu devlet uluslararası plânda tanıtılmalıydı. İç ve dış güvenlik sağlanmalıydı. Milletın yaraları sarılmalı; ülke yeniden inşa edilmeli, neredeyse durmuş vaziyetteki ekonomik hayat harekete geçirilmeliydi. Köklü

hamlelere ihtiyaç vardı. Ordumuzun yeniden yapılandırılması ve donatılması da ihmal edilemezdi. Bu muazzam işlerin gerçekleştirilebilmesi için de Türkiye'nin dost dış yardımlara ve siyâsî, diplomatik ve ekonomik desteğe de elbette ihtiyacı olacaktı.

Bütün bu gerçekler Türkiye'nin bölgesinde uzun yıllar barış ve güvenlik içinde yaşamasını zorunlu kılıyordu. Bunun için de dostane yaklaşımlarla barışçı ve dengeli bir dış politika izlenmesi gerekiyordu.

Atatürk daha iki yıldan fazla bir süre önce 17 Ocak 1921 tarihinde *United Telegraph* gazetesi muhabirine verdiği mülâkatta, kendisine tevcih edilen gelecekte ne gibi bir politika izleyeceksiniz? sorusuna şu cevabı vermişti:

"Memleketimiz haraptır; milletimiz fakirdir, eğitimimiz aşağı seviyededir, ekonomimiz zayıftır. **Memleketimizi imar ve milletimizi aydınlatma ve refaha kavuşturma yegâne ve kat'i emelimizdir.** Binaenaleyh sulh ve sükûn içinde medeniyetin ciddî çalışmalarına muhtacız. Gelecekteki politikamız bu ihtiyaçları tatmine matuf olacaktır.

TBMM Hükûmetinin İsmet Paşa başkanlığında Lozan Barış Konferansına katılan Heyeti, Lozan Konferansının kurtlar sofrası mahiyetindeki masasında ve bu masanın üzerine kurulduğu kaygan diplomasi zemininde cereyan eden çetin diplomatik müzakereler sonucunda, Türkiye'yi çevreleyen iç ve dış ağır şartların gerektirdiği amaç ve hedeflere uygun bir Andlaşma elde etmiştir.

Atatürk'ün emsalsiz önderliğinde kazandığımız İstiklâl Savaşımız, TBMM Hükûmetinin Dışişleri Bakanı İsmet Paşanın 24 Temmuz 1923 Salı günü Lozan Barış Konferansında imzaladığı Barış Antlaşması ile taçlanmıştı.

Atatürk'ün Antlaşmanın imza edildiği gün İsmet İnönü'ye gönderdiği tebrik mesajının Büyük Nutukta yer alan metni şöyledir:

Lozan'da Delege Heyeti Reisi, Hariciye Vekili İsmet Paşa Hazretleri'ne,

Millet ve Hükümetin Zatiâlilerine vermiş olduğu yeni vazifeyi muvaffakiyetle tamamladınız. Memlekete bir dizi faydalı hizmetlerden ibaret olan ömrünüzü bu defa da tarihi bir muvaffakiyetle taçlandırdınız. Uzun mücadelelerden sonra vatanımızın barış ve bağımsızlığa kavuştuğu bugünde parlak hizmetiniz dolayısıyla Zatiâlinizi, muhterem arkadaşlarımız Rıza Nur ve Hasan Beyleri ve mesainizde size yardım eden bütün Delege Heyeti üyelerini teşekkürlerle tebrik ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Gazi Mustafa Kemâl

Atatürk, Büyük Nutukunda Lozan Barış Antlaşmasını şu ifadelerle değerlendirmiştir:

*** Bu andlaşma, Türk Milleti aleyhine asırlardan beri hazırlanmış ve Sevr Antlaşması'yla tamamlandığı zannedilmiş büyük bir suikastın yıkılışını ifade eder bir vesikadır. Osmanlı devrine ait tarihte, emsali görülmemiş bir siyasi zafer eseridir!**

Lozan Barış Antlaşması, Türkiyenin, mutlak bağımsız ve egemen bir devlet ve milletlerarası camianın hukuken eşit bir üyesi olarak doğduğunu tescil eden belgedir.

TBMMnin 29 Ekim 1923 günü Türkiye Cumhuriyeti olarak ilân ettiği Devletimizin tapu senedi mahiyetindedir.

Lozan Antlaşması, aynı zamanda da genel olarak dış siyasetimizin, özel olarak da Kıbrıs ve Türk-Yunan münasebetlerine dair strateji ve politikalarımızın ahde vefa ilkesi esas alınarak yürütülmesinde on yıllar boyunca gözettiğimiz dengelerin oluşturulmasını sağlayan unsurlar manzumesidir.

Bu dengeler için dış siyaset terminolojimizde **Lozan dengesi** kavramı kullanılmaktadır.

Konferans döneminde, Atatürk TBMMde Türkiyenin Lozan Barış Konferansına barış elde etme amacıyla katılmış olduğunu vurgulayan konuşmalar yapmıştır. Bu konuşmaları internette TBMM kaynaklarında okumak mümkündür.

III. Türkiye Cumhuriyetinin Kurulmasından İtibaren Atatürk Döneminde Dış Politika

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonraki dönemde Atatürkün Liderliği altında takip edilen dış siyasetimize ve elde edilen başlıca sonuçlara gelince:

Her şeyden önce şunu vurgulamak istiyorum:

Lozan Antlaşmasından sonra Türkiyenin stratejik önemi azalmamış, aksine artmıştır. Gerçekten, 1923ten sonra Türkiye Avrupanın bütün güçlü devletleriyle komşu durumuna gelmiştir. Sovyetler Birliği doğu bölgemizde, İngiltere Irak manda idaresi ve Kıbrıs vasıtasıyla, Fransa Suriye manda idaresiyle, İtalya ise 12 adayı ve Meisi ele geçirdiği için Türkiye ile sınırdaş olmuşlardır. Güçlü devletlerle sınırdaş komşu olması Türkiyenin Millî Mücadeleden sonra gerçekçi, dengeli bir dış politika takip etmesini zorunlu kalmıştır.

Kuruluşundan itibaren Türkiye Cumhuriyetinin dış politikasının başlıca şu ana hedeflere yöneldiğini söyleyebiliriz:

- 1. Millî bağımsızlığımızın ve egemenliğimizin korunması;**
- 2. Yapılan barışın devamlı kılınması;**
- 3. Hayat tarzımızda ve yönetim şeklimizde çağdaşlaşmanın sağlanması.**

Bu hedeflere ulaşmak için de ahde vefa ilkesinin gözetildiği; Türkiyenin ülkesinde hâkim kılmak istediği demokrasi, laiklik, sosyal adalet, hukuk devleti gibi çağdaş değerlere saygılı devletlerle barış içinde yaşamayı, ilişki ve işbirliğini güçlendirmeyi amaçlayan dengeli bir dış siyaset güdülmüştür.

Cumhuriyetimizin ilân edildiği 29 Ekim 1923 günü TBMMde Devletimizin I. Hükûmetinin programını sunan Başbakan İsmet İnönü Türkiye'nin izleyeceği dış politika hakkında şu açıklamalarda bulunmuştur:

Cumhuriyet Hükûmetinin dış ilişkilerde en temel ilkesi Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığını ve bütünlüğünü sağlam tutarak hayatî menfaatlerini göz önünden ayırmamak esasî dâhilinde karşılıklı barışı, huzuru, iyi ilişkileri mümkün olduğu kadar genişletmek ve teyid emekten ibarettir. Sınırdışlarımızla ve * henüz ilişkilere girmediğimiz devletlerle samimî bir dostluk tesisi için bütün kuvvetimizi sarf edeceğiz. Göreceğimiz hüsnüniyete fazlasıyla mukabele edeceğiz. Bu esaslar dâhilinde Türkiye Cumhuriyeti, hayatî menfaatlerini muhafaza etmek için son derece dikkatli olacaktır.

Atatürk Cumhurbaşkanı olarak 1 Mart 1924 günü TBMM'nin yeni yasama yılını açış konuşmasında **Cumhuriyetin dış siyasette yüzü düz biçimde ve samimiyetle barışın ve antlaşmaların korunmasına dönüktür** diyerek Türkiye'nin barış siyasetini bir kere daha teyid etmiştir.

Atatürk 1 Kasım 1928 günü de TBMMde dış politikamız hakkında şunları ifade etmiştir:

Dış politikamızda dürüstlük, ülkemizin güvenliği ve gelişmesinin korunmasına önem verilmesi prensibi, davranışlarımıza rehber olmaktadır. Önemli reform ve gelişmeler içinde bulunan bir ülkenin, hem kendisinde hem çevresinde barış ve huzuru gerçek olarak arzu etmesinden daha kolay açıklanabilecek bir konu olamaz. Bu samimi arzudan esinlenmiş olan dış politikamızda, ülkenin korunması, güveninin sağlanması, vatandaşların haklarının herhangi bir saldırıya karşı bizim tarafımızdan savunulması konuları, özellikle göz önünde tuttuğumuz noktalardır. Kara, deniz ve hava kuvvetlerimizi bu ülkede barış ve güvenliği koruyabilecek bir durumda bulundurmaya bu nedenle çok önem veriyoruz. Cumhuriyet hükûmeti, uluslararası güvenlik anlaşmalarının imzalanması için özel bir çaba göstermektedir. Bize önerilen Kellogg Anlaşmasına katılmak için de aynı içtenlikle uygun görüşümüzü bildirdik.

Türkiye Cumhuriyeti uygulayacağı ilân edilen barışçı dış politikanın icabı olarak komşularıyla ve dünyanın diğer belli başlı Devletleriyle dış ilişkiler ağını örmeye başlamıştır.

Atatürk, Amerika Birleşik Devletlerinin dünya siyasetindeki yerinin bilinci içinde olagelmıştır. Millî Mücadele yıllarında muhtelif Amerikan gazetelerine mülâkatlar vermiş; Türkiye'nin ABD ile dostane ilişkiler kurma isteğini dile getirmiştir.

Millî Mücadelemiz başladığı zaman Osmanlı Devleti ile ABD arasında diplomatik münasebetler 1917 yılında resmen kesilmiş bulunuyordu. Çünkü Birinci Dünya Savaşında iki devlet karşı ittifaklarda yer almışlardı. Osmanlı Devletindeki Amerikan menfaatlerini gözetmeyi İsveç üstlenmişti. Amerikadaki Osmanlı menfaatlerini İspanya korumaktaydı.

Bununla beraber, vurgulamak gerekir ki, Osmanlı Devleti ile ABD karşı bloklarda olmalarına rağmen birbirleriyle hiçbir cephe savaşımamışlardır.

ABD Birinci Dünya Harbinde Osmanlı Devleti ile savaşmadığı için savaş sonunda Osmanlı Devletini parçalamak üzere hazırlanan Sèvres Antlaşmasını imzalayan devletler arasında

olarak katılmamıştır. Konferansta pasif gözlemci olarak temsilci bulundurmıştır.

24 Temmuz 1923 günü Lozan Barış Antlaşmasının imzalanmasını müteakip, ABD ile Türkiye arasında Lozanda 6 Ağustos 1923te ayrı bir Dostluk ve Ticaret Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmada iki ülke arasında dostluk ilişkilerin kurulması ve normal diplomatik ve konsolosluk ilişkilerinin yeniden başlatılması da öngörülmüştür.

Antlaşmanın imzalanmasıyla birlikte, Amerikadaki Ermeni ve Rum-Yunan lobileri ile bütün Türk düşmanları Rum Ortodoks Kilisesini de kullanarak harekete geçmişlerdir. Lozan Antlaşmasına hayır! sloganı altında yeni ve güçlü bir Türk düşmanlığı kampanyası başlatılmıştır.

Bu yüzden de Türkiye'nin ABD ile Lozanda imzaladığı Antlaşmanın onay için ABD Kongresinde oylanması üç buçuk yıl almıştır. 18 Ocak 1927 günü ABD Senatosunda yapılan oylamada Antlaşmanın onaylanması, gerekli üçte iki çoğunluk -6 oy eksikliğiyle sağlanamadığı için, reddedilmiştir.

Bu durumda Türkiye ve ABD, diplomatik ilişki kurabilmesi için ABD Kongresinden onay almayı gerektirmeyen yöntemle başvurmuşlardır. Nota teatisi yoluyla 17 Şubat 1927 tarihinde bir modus vivendi yapmışlardır. Böylece iki devlet arasında diplomatik münasebet kurulmuştur. Aynı yıl içinde karşılıklı büyükelçi teati edilmiş ve büyükelçiler görevlerine başlamışlardır.

Millî Mücadelemizle ilgili haberler ABD'nin önde gelen gazetelerinde çoğu kez olumlu haber ve yorum konusu olmuştur.

ABD'nin ünlü *Time* Dergisi Atatürkü 1923te ve 1927de kapak konusu yapmıştır.

Atatürk ile Başkan Roosevelt arasında özel ve resmî plânda çok dostane ilişkiler kurulmuştur. Bu dostluk teati edilen resmî ve özel mesajlara açık olarak yansımıştır.

ABD Başkan Franklin Roosevelt, Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. yıldönümünde beklenmedik bir jest yapmıştır. Vaşington Büyükelçimiz Ahmet Muhtar Bey, 19 Ekim 1933 akşamı, New Yorkta, "Türkiye'nin Amerikalı dostlarının da katıldığı büyük bir yemek vermiştir. Başkan Roosevelt bu yemeğe bir mesaj yollamıştır. Mesajda, diğer hususlar meyanında şu ifadeler yer almıştır:

Dünyanın istikrar, sulh ve terakki içinde millî hayat süren memleketleri arasına girmeye ve hakikaten kendisine yaraşan mevkiî almağa muvaffak olan Türkiye'nin Devlet Reisi Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin bu uğurda ve maksat için sarf etmekte olduğu kudretli hamleleri, Amerikan milleti sempati dolu bir alâka ile takip etmektedir. Derin ve çeşitli olan Türk reformlarının muvaffakiyetindeki harikulâde ehemmiyettir ki, samimi tebriklere sebep teşkil etmektedir. Bu fırsattan istifade ederek sizlere iştirak ediyorum. Türkiye Cumhuriyeti Reisine devamlı muvaffakiyeti için kalbî tebriklerimi ve Türk Milletine refah ve saadeti için dost dileklerimi sunarım.

Başkan Roosevelt 29 Ekim 1933 günü ayrıca Atatürke bir kutlama mesajı göndermiş ve bu mesajında Geçen bu on sene zarfında Zatı Alilerinin faal ve şuurlu idaresi altında Türkiye, dünyanın en gelişmiş milletleri arasına girmekle kalmayıp, uluslararası barış mücadelesinin de başlıca lideri olmuştur" sözlerine yer vermiştir.

Türk-Amerikan ilişkilerinin bu olumlu seyri içinde iki Devlet arasında 1 Ekim 1929 tarihinde Ticaret ve Seyr-ü Sefain Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma Türkiye Cumhuriyetinin ABD ile akdettiği ilk anlaşmadır.

Bu olumlu gelişmelere rağmen ikili ilişkilerdeki bu yakınlaşma diğer devletlerin de dahil olduğu uluslararası sorunlar ortaya çıktığında yerini resmî bir tarafsızlık politikasına bıraktı. Bunun başlıca nedeni ABD'nin Avrupa meselelerinden uzak durmak istemesiydi. Hâl böyle olunca, ilişkiler daha çok ticarî bir nitelik arz etti ve siyasî alandaki ilişkiler daha yüzeysel kaldı.

Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarındaki en önemli diplomatik gelişmelerden biri de Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 17 Aralık 1925 tarihinde Pariste imzalanan Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasıdır.

Bu antlaşmanın Batı Avrupanın büyük güçlerine karşı bir tepki antlaşması olduğunu söylemek yanlış olmaz. Çünkü, Avrupalılar, Türkiyeye başlangıçta çeşitli sorunlar çıkarmışlardır. Bunlarda en önemlisi Musul meselesidir. Diğer de Türkiye Cumhuriyetinin başkenti olarak İstanbulun kalması için yaptıkları baskı ve diplomatik boykot hareketleridir.

O dönemde Batı dünyası Sovyetler Birliğine karşı oldukça mesafeli davranıyorlardı. Sovyetler de yalnızlık içindeydi.

Türk-Rus antlaşmasına göre, taraflardan biri saldırıya uğrarsa, diğeri tarafsızlığını koruyacak; her iki taraf, diğeri devletlerle, birbiri aleyhine bir ittifak ya da siyasî içerikli bir anlaşma yapmayacak ve diğeri devletlerle imzacı ülkelerden birine karşı girişilmiş düşmanca bir eyleme katılmayacaktı.

Üç yıl için geçerli olan antlaşma, sonraki yıllarda (1929 ve 1931) imzalanan protokollerle sürdürülmüştür. 7 Kasım 1935'te on yıl süreyle son kez uzatılmıştır. Ancak II. Dünya Savaşında Sovyetler Birliği, 19 Mart 1945'te Türkiye'ye bir nota vererek, 7 Kasım 1945'te süresi bitecek olan antlaşmanın bu tarihten sonra geçersiz olacağını bildirmiştir.

Atatürk Döneminde Dış Politikada Başlıca Somut Sonuçlar

Türkiye Cumhuriyetinin Atatürk döneminde dış politikada elde ettiği somut sonuçların başlıcalarını şu şekilde özetlemek mümkündür:

Türkiye, Lozan Barış Antlaşmasıyla kurulan hassas stratejik dengeleri koruyarak komşularıyla ve uluslararası toplumun diğeri üyeleriyle uzun yıllar boyunca dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri içinde kalmayı başarmıştır.

Atatürkün 1931de ifade buyurduğu **Yurtta Sulh Cihanda Sulh** (Yurtta Barış Dünyada Barış) vecizesi çağdaş Türkiyenin dış politikasının temel ilkesi olmuştur.

Yurtta Sulh, Cihanda Sulh ilkesi Anayasamızın Başlangıç bölümünde zikredilmektedir. Böylece aynı zamanda bir anayasa ilkesi vasfındadır.

Atatürkün 10. Yıl Nutkunda Türk milleti için gösterdiği **muasır medeniyet seviyesine ulaşma** hedefi ile de kanaatimce, dış politikamızın ana yönü batı olarak işaret edilmiştir.

Atatürk döneminde, Türkiye, komşularıyla, yakın çevresiyle ve Batı devletleriyle çok sayıda ikili anlaşma yapmıştır. Çok taraflı antlaşmalara katılmıştır.

Türkiye, 1928 yılında ABD Dışişleri Bakanı Frank B. Kellogg ile Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand öncülüğünde imzalanan ve temel ilkeleri, **savaşın millî politika vasıta olarak kullanılmasının yasaklanması** ve **devletler arasındaki ihtilâfların savaş ile değil barışçı yollardan halledilmesi** olan Briand-Kellogg Paktına 1929 yılında katılmıştır.

Paktı imzalayan diğer devletler şunlardır: ABD, Fransa, İngiltere, İtalya, Almanya, Polonya, Belçika, Çekoslovakya, Japonya ve Sovyetler Birliği.

Atatürkün barışçı dış politikası sayesinde Yunanistan ile uzunca bir dostluk dönemi yaşanmıştır. O kadar ki, 1934 yılında Yunanistan Başbakanı Venizelos Atatürkü Nobel Barış Ödülü için aday göstermiştir.

Türkiye, Balkan devletleriyle ikili dostluk ve tarafsızlık anlaşmaları imzalamıştır.

9 Şubat 1934te de Türkiyenin girişimi neticesinde Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında **Balkan Antantı** olarak bilinen bir pakt kurmuştur.

1937de Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında **Sadabat Paktı** olarak tarihe geçen bir saldırmazlık anlaşması yapılmıştır.

Böylece, Türkiye önce Batıda, sonra Doğuda bir güvenlik sistemi kurmuş ve kendisi için önemli olan bu iki bölgede barış politikasını kuvvetlendirmiştir.

Türkiyenin Milletler Cemiyetine (Cemiyet-i Akvam) Üye Olması[13]

Atatürk Birinci Dünya Savaşını sona erdiren Versay (Versailles) Barış Konferansında alınan kararla 10 Ocak 1920 tarihinde kurulan Milletler Cemiyetine Türkiye Cumhuriyetinin üye olmasının teşkilâttan bir davet gelmesi halinde düşünülebileceğini çeşitli vesilelerle ifade etmiştir. 1932 yılında Türkiyenin Milletler Cemiyeti bakımından önemini değerlendiren Teşkilât Genel Sekreterliği bir hal çaresi arayışına girmiştir. Sürdürülen istişarelerden sonra İspanya Daimî Temsilcisi Türkiyenin üyeliğe davet edilmesini tavsiye eden bir karar tasarısı hazırlamıştır. Karar tasarısını şu ülkelerin temsilcileri imzalamışlardır:

Almanya, Arnavutluk, Avustralya, Avusturya, Bulgaristan, Çekoslovakya, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Hollanda, Guatemala, İngiltere, İran, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, Japonya, Kolombiya, Küba, Litvanya, Macaristan, Panama, Polonya, Romanya, Yeni

Zelanda, Yugoslavya ve Yunanistan.

Karar Tasarısı İspanya tarafından Genel Kurula sunulmuş ve 6 Temmuz 1932 günü görüşülerek kabul edilmiştir. Genel Sekreter Türkiyeye üyelik daveti yapması için görevlendirilmiştir. Gereken davet resmen yapılmış ve Türkiye daveti kabul ettiğini bildirmiştir. Genel Kurul Türkiyeyi Milletler Cemiyetine üye olarak kabul eden Kararı 19 Temmuz 1932 tarihinde alkışlarla kabul etmiştir.

Milletler Cemiyetine, üyelikler, normal olarak ilgili Devletin yaptığı bir başvuru üzerine ve bu başvurunun incelenmesi sonucunda alınan kararla gerçekleştirildiği halde, Atatürk Türkiyesi, tarihî bir istisnai muameleye tabi tutulmuş ve kendisine yapılan özel davet üzerine teşkilâta üye olmayı kabul etmiştir.

Türkiye, günümüzdeki Birleşmiş Milletlerin temeli oluşturan Milletler Cemiyetinin önemli organlarına seçilme başarısını göstermiştir. Bu organlar ve üstlenilen görevler şunlardır:

- 1934te, Afganistanın Milletler Cemiyetine üyelik başvurusunu incelemek üzere kurulan özel komisyon başkanlığı ve raportörlüğü;
- 1934-1936 döneminde, 4 Daimî (İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya) ve önceleri 4, sonraları 9 geçici üyeden oluşan Konsey üyeliği;
- 1935te Konseyin 84üncü ve 85inci dönem başkanlığı;
- 1937de Milletler Cemiyetinin Genel Kurul Başkanlığı (Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşdü Aras).

Montrö (Montreux) Boğazlar Sözleşmesi

Lozan Boğazlar Sözleşmesi ile o günlerin şartlarında Türkiyenin Boğazlar üzerindeki egemenliğine çeşitli kısıtlamalar getirilmiştir. Atatürk dünyaca kabul edilen üstün liderlik vasıfları ve barışçı dış politikası sayesinde 1936 yılında Montröde imzalanan ve tarihe Montrö Sözleşmesi olarak geçen uluslararası sözleşme ile bu kısıtlamaların kaldırılmasını sağlamıştır. Böylece Boğazlar Türkiye Cumhuriyetinin mutlak egemenliği altına girmiştir.

Montrö Boğazlar Sözleşmesini Türkiye ile, Bulgaristan, Fransa, İngiltere, Yunanistan, Japonya, Romanya, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya imzalamışlardır.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi Atatürk Türkiyesinin **Yurtta Sulh, Cihanda Sulh** felsefesinin ve barışçı dış politika uygulamasının en somut sembolüdür.

Montrö Konferansına ev sahipliği yapan İsviçre Başkanı Motta dahil, Konferansa katılan Devletlerin temsilcilerinin ve Konferansı yönetenlerin tamamı, Türkiyenin Lozan Boğazlar Sözleşmesinin tadili için yaptığı teşebbüste seçtiği yolun, dünya diplomasi tarihi için, anlaşmaların kuvvet kullanılarak veya tek taraflı olarak ortadan kaldırılması veya tadil teşebbüsünde bulunulması yerine, sorunların barışçı yol ve yöntemlerle halledilmesi ilkesi bakımından tarihe geçen bir örnek olay teşkil ettiğini vurgulayan, Türkiyeyi öven ve alkışlayan konuşmalar yapmışlardır.

Konferansın Onursal Başkanlığına seçilmiş olan İsviçreli Motta konferansı açış konuşmasında **Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti, diplomatik bakımdan önemli bir sorunun çözüme bağlanmasında, yüksek düzeyde dürüst davranmanın ve en uygun yöntemi kullanmanın en istenir güzel bir örneğini vermiş olmaktadır** demiştir.

Hatayın Türkiyeye Katılması

Hatay Vilâyetimiz, Osmanlı döneminde İskenderun Sancağı olarak adlandırılıyordu. Burasının eski Türk ve uluslararası belgelerde genellikle İskenderun Sancağı veya sadece Sancak ismiyle zikredildiğini görüyoruz.

Hatay adı 1936 yılında **Atatürk** tarafından verilmiştir.[14]

Hatay konusuyla Atatürk çok yakından ilgilenmiş ve kararlılıkla takip etmiştir. Atamız, 1923te ziyaret ettiği Adanada **kırk asırlık Türk Yurdu ecnebi elinde kalamaz** sözünü dile getirmiştir. Hatay konusu **Millî Dava** olarak nitelemiştir.

Lozan Antlaşmasıyla Türkiyenin hudutları dışında bırakılmış olan Hatay, Fransa ile yürütülen etkili bir diplomasi sonucunda savaşa başvurulmadan Eylül 1938de bağımsız bir devlet statüsünü kazanmıştır.

Hatay Meclisi 23 Temmuz 1939 tarihinde de Türkiyeye katılma kararı almıştır. Böylece Atatürk barışçı dış politikası bu konuda da Türkiyenin sorunları müzakere yoluyla halletme arzu, irade ve kararlılığını ortaya koymuştur.

İskenderun Körfezini de içinde alan Hatayın ülkemize katılmasıyla, Türkiyenin konumunun stratejik değeri, millî güvenlik, ekonomi, dış ticaret, deniz ulaştırması, enerji nakli, denizaltı servetlerinin çıkarılması, turizm vs. alanlarında, özellikle Doğu Akdeniz itibarıyla, artmıştır.

Atatürkün Kıbrıs Adası Hakkındaki Değerlendirmesi

Kaynaklarda, **Atatürkün**, 1930lu yıllarda Türkiyenin güney bölgelerinde düzenlenen bir kurmay gezisinde kurmay subaylara Kıbrıs Adasının Türkiye için olan değerini ve önemini şu sözlerle dile getirdiği kayıtlıdır:

Kıbrıs düşman elinde bulunduğu sürece, Türkiyenin ikmâl yolları tıkanmıştır. Kıbrıs dikkat ediniz. Bu Ada bizim için çok önemlidir.[15]

Atatürk Döneminde Ülkemizi Ziyaret etmiş Olan Devlet Ve Hükûmet Başkanları, Velihahtlar

Büyük Atatürk Cumhurbaşkanı olarak görev yaptığı 15 yıl içinde hiç resmî yurtdışı ziyaret yapmamıştır. Buna mukabil çeşitli Ülkelerin Devlet ve Hükûmet Başkanları ve Velihtları Türkiye'ye resmî ziyarette bulunmuşlardır.

Ziyaret eden yabancı devlet adamları arasında Afganistan Kralı, Japon Prensi, Irak Kralı, Yugoslavya Kralı, İran Şahı, İsveç Velihtı, İngiltere Kralı, Ürdün Emiri ve Romanya Kralı ve Başbakan vardır. Yunanistan Başbakanları Venizelos ve Metaksas ülkemize gelen yabancı konuklar olmuşlardır.

Atatürk: Diplomatlar Barışın Kurmaylarıdır

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş yıllarında Atatürk **diplomatlar barışın kurmaylarıdır** sözünü dile getirmiştir.[16]

Dışişleri Bakanlığının oluşturulmasına çalışıldığı ilk yılların bilinen şartlarında sadece bir yabancı dil bilmek Dışişleri memuru olarak atanmak için yeterli görülmüştür.

Atatürk diplomatlığın bir meslek olduğunu düşünerek düzenlemelere gidilmesini emretmiştir. Diplomatları barışın kurmayları olarak nitelemiş ve onlara değer vermiştir.

Bu düşünceyle Atatürk Dışişleri Bakanlığının, o zamanki adıyla, Genel Sekreterinin, sonraki adıyla Müsteşarının Dışişleri Bakanlığının en tecrübeli ve ehil bürokratları arasından seçilerek tayin edilmesine özel önem vermiştir. Dışişleri Bakanlığının Genel Sekreterinin Kabine toplantılarına katılmasını sağlamıştır. Dışişleri Genel Sekreterinin mütalâasına başvurulmadan dış politikada kararlar alınmamıştır. Bunun içindir ki Dışişlerinin Genel Sekreterlerinin makam araçlarına kırmızı plâka takılmasını kanun hükmüne bağlamıştır.

Dışişleri Bakanlığı ve Dış Politikadaki Rolü

Dışişleri Bakanlığına 54 yıl önce 1966 yılının sonunda katıldım. O dönemde, Dışişleri Bakanlığına meslek memuru olarak giriş iki kademelikli tarafsız yarışma sınavlarıyla olurdu. Önce eleme mahiyetinde Türkçe ve yabancı dil kompozisyon, Türkçeden yabancı dile, yabancı dilden Türkçeye, sınava girenin isminin kapalı olduğu mühürlü kâğıtlarla yazılı sınav yapılırdı. Elemeleri geçenler Bakanlığın üst yönetim kadrosunun ve üniversite hocalarının huzurunda iktisat, maliye, devletler hukuku, devletler hususi hukuku, medeni hukuk giriş, siyasî tarih ve genel kültür gibi dallarda sözlü sınava tabi tutulurlardı. En yüksek notu alanlardan müteşekkil 30-40 kişi aday meslek memuru olarak atanırlardı. Dışişleri meslek memurunun yüksek temsil yeteneğine sahip olması istendiğinden adayının genel davranışına, konuşma tarzı ve üslûbuna, genel dış görünüşüne değerlendirmede özel önem atfedilirdi. Dışişleri bürokratinin, ülkemizdeki siyasî partiler bakımından tercihinin ne yönde olduğu üzerinde durulmazdı.

Meslek hayatımın geçtiği 1966-2003 döneminde Türkiyede çok sayıda değişik siyasî partilerin iktidarı yer aldı. Bu devre zarfında dış politikada alınan hükûmet kararlarına Dışişleri Bakanlığının mütalâasının esas teşkil etmiş olduğu düşüncesindeyim. Dosyanın

imkân vermektedir.

Son Söz

Lozan Antlaşmasının Türkiye Cumhuriyetinin tapusu mahiyetinde olduğunu bir kere daha vurgulamak istiyorum.

Bu tapu gelecek kuşaklara, yani bizlere, titizlikle muhafaza etmemiz gereken paha biçilmez değerde bir miras olarak bırakılmıştır.

Büyük Atatürkün * Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır sözünün, Onun, gelecek kuşakların bu tapuyu titizlikle muhafaza edeceklerine, Türkiye Cumhuriyetini yaşatacaklarına olan inancının ve itimadının ifadesi olduğu muhakkaktır.

Ulu Önderimiz Atatürkün güvenine lâayık olmak bizler için yüce görevdir.

Vatanımızın Kurtarıcısı ve Devletimizin Kurucusu **Gazi Mustafa Kemâl Atatürk** ü sevgi, saygı, şükran, minnet ve bağlılık duygularıyla rahmetle anıyorum.

* *Büyükelçi (E)*

[1] Aptülahat Akşin, *Atatürkün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi - Sa.56, 2. Baskı, Ankara, 2019, s. 87.

[2] Atatürk bu sözleri 15 Mart 1923 tarihinde Adanada çiftçilere hitaben yaptığı konuşmada dile getirmiştir. Bazı kaynaklarda bu sözdeki cinayettir kelimesi cinnettir olarak verilmektedir.

[3] *Sivas Kongresinde bir Amerikalı gazeteci, Prof. Frederick Latimer, Hayat Tarih Mecmuası*, Yıl: 1, Cilt: 2, Sayı: 9, Ekim 1965, s. 83-87.

[4] Akşin, *Atatürkün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, s. 123-125.

[5] Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, Yayın No: 135, Tarih/Kültür Dizisi: 27, İstanbul, Ekim 2002, s. 113-114.

[6] Akşin, *Atatürkün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, s. 49 ve 68.

[7] Lord Kinross, *Atatürk, The Rebirth Of A Nation*, November 1964, Weidenfeld And Nocolson, 20 New Bond Street London W I, s. 240.

[8] İbrahim Ethem Atnur, *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)*, Türk Tarih Kurumu, 2001. Bu konuda bu eser temel kaynak olarak alınmıştır. Ayrıca, bkz. İbrahim Ethem Atnur, Mustafa Kemâl (ATATÜRK) ve Nahçıvan, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/687301> ; Dr. Elçin Neciyev, Azerbaycanın Sovyetleştirilmesi Sürecinde Karabağ Problemi, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/639705>

[9] *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Nisan 1992, Altıncı Yıl, Sayı. 64, s. 5, Mustafa Kemâl Paşa: Nahçıvan Türk Kapısıdır... Dinleyip nakleden: Faruk Sümer.

[10] Mehmet Ali Bolat, Yeni Türkiye İçin Kars Antlaşmasının Önemi, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/925953> .

[11] Bolat, Yeni Türkiye İçin Kars Antlaşmasının Önemi.

[12] Dr. Fethî Tevetoğlu, Mustafa Kemal Paşa □ General Harbord Görüşmesi Tanık Ve Tercümanı: Prof. Hulûsi Y. Hüseyin (Pektaş), <https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Feth%3%AE-TEVETO%4%9ELU-Mustafa-Kemal-Pa%5%9Fa-General-Harbord-G%3%B6r%3%BC%5%9Fmesi-Tan%4%B1k-ve-Terc%3%BCman%4%B1-Prof.-Hul%3%BBsi-Y.-H%3%BCseyin-Pekta%5%9F.pdf>

[13] Bu konuda bkz. Dr. Üner Kırdar, Atatürk ve Milletler Cemiyeti, *Sivil Müdafaa Dergisi*, Cilt 14, No.47, Ocak 1972, s.3-16. Ve <http://www.butundunya.com/pdfs/2011/06/041-048.pdf>

[14] T.C. Hatay Valiliği, <http://hatay.gov.tr/isim-hikayesi>

[15] Prof. Dr. M. Derviş Manizade, *65 Yıl Boyunca Kıbrıs*, Kıbrıs Türk Kültür Derneği (İstanbul Şubesi) Yayınları, No.9, Mart 1993, s. 75.

[16] İsmail Soysal, Büyükelçi, Diplomasi ve Biz, Cumhuriyet Gazetesi, 17 Kasım 1963, s. 2.

Yazar hakkında :

Atıfta bulunmak için: ULUÇEVİK, Tugay. 2026. "TÜRKİYE'NİN ATATÜRK DÖNEMİNDEKİ DIŞ POLİTİKASI - 19.11.2020." Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM), Blog No.2020 / 38. Kasım 19. Erişim Mart 17, 2026. <https://avim.org.tr/Blog/TURKIYE-NIN-ATATURK-DONEMINDEKI-DIS-POLITIKASI-19-11-2020>

Süleyman Nazif Sok. No: 12/B Daire 3-4 06550 Çankaya-ANKARA / TÜRKİYE

Tel: +90 (312) 438 50 23-24 • **Fax:** +90 (312) 438 50 26

 @avimorgtr

 <https://www.facebook.com/avrasyaincelemelerimerkezi>

E-Posta: info@avim.org.tr

<http://avim.org.tr>

© 2009-2025 Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM) Tüm Hakları Saklıdır